

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ В ЗАКАРПАТТІ (1900–1919 РР.)

SOCIAL AND EDUCATIONAL BASIS RESIDENTIAL INSTITUTIONS FORMATION AND DEVELOPMENT IN TRANSCARPATHTIA (1900–1919)

Проаналізовано соціально-педагогічні основи виникнення, становлення й розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в перші десятиліття ХХ ст. Соціальними основами їх створення були економічні умови життя, демографічні чинники, державна політика у сфері соціальної опіки над дітьми. Педагогічні основи трактуються відповідно до рівня сформованості освітнього законодавства, розвитку педагогічної теорії та практики, підготовки фахівців для роботи в закладах інтернатного типу.

Ключові слова: заклади інтернатного типу, соціально-педагогічні умови, Закарпаття, Австро-Угорщина.

Проанализированы социально-педагогические основания возникновения, становления и развития учреждений интернатного типа в Закарпатье в первые десятилетия ХХ ст. Социальными основаниями их создания выступали экономические условия жизни, демографические факторы, государственная политика в сфере социальной опеки над

детьми. Педагогические основания трактуются в соответствии с уровнем сформованности образовательного законодательства, развития педагогической теории и практики, подготовки специалистов для работы в учреждениях интернатного типа.
Ключевые слова: учреждения интернатного типа, социально-педагогические условия, Закарпатье, Австро-Венгрия.

The social and pedagogical basis residential institutions foundation, establishment and development in Transcarpathia in the first decades of the twentieth century have been analyzed. Social basis of their creation were economic conditions of life, demographic factors, state policy in the children's social care field. Pedagogical bases are treated in accordance with the educational legislation, the pedagogical theory and practice development, specialists' training for work in residential institutions formation level.

Key words: residential institutions, social and pedagogical conditions, Transcarpathia, Austria-Hungary.

УДК 37.018.3.47.7.(09)

Черепаня М.Т.,

аспірант кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Мукачівського державного університету

Постановка проблеми в загальному вигляді. На шляху багатовікового становлення суспільства виникали різні заклади суспільного виховання та освіти дітей, які потребували соціальної опіки й захисту. Серед них – дитячі притулки, сиротинці, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей із вадами розвитку, школи соціальної реабілітації, навчально-реабілітаційні центри тощо. Різновидність форм суспільного виховання, розвиток мережі закладів інтернатного типу, які їх забезпечували, відбувалися в контексті становлення людського суспільства й держави під впливом низки умов (економічних, соціальних, демографічних, освітньо-педагогічних, культурних, етнічних тощо). Важливо розуміти, що в умовах глобалізації сучасної освіти великого значення набуває вивчення та ретроспективний аналіз педагогічних процесів і явищ (у тому числі становлення й розвитку закладів інтернатного типу) з урахуванням конкретно-історичних умов розвитку суспільства та етнокультурних особливостей регіону, що досліджується. У нашому випадку це Закарпаття, яке впродовж ХХ ст. входило до складу низки держав, що зумовило його полікультурність, а також синтез різноманітних підходів у забезпеченні суспільного піклування про дітей, їх освіту й розвиток.

Вивчення нормативно-правових документів у галузі освіти та узагальнення досвіду наукових досягнень із питань розвитку закладів інтернатного типу сприятиме розумінню ролі шкіл-інтернатів у

подальшому вдосконаленні системи суспільного виховання дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закарпаття початку ХХ ст. було об'єктом багатоаспектних досліджень вітчизняних і зарубіжних істориків. Так, питання соціально-економічного розвитку знайшли відображення в працях Г. Бідермана, В. Ілька, І. Коломійця, В. Мицюка та інших авторів; політичне й культурне життя досліджувалися І. Дулишковичем, Ю. Жатковичем, В. Задорожним, А. Олашиним та іншими вченими; розвиток освіти й шкільництва вивчалися А. Боднарем, В. Гомоннаєм, А. Ігнатом, А. Чумою та іншими науковцями. Розвиток історичних подій у Закарпатті періоду Першої світової війни системно викладено в працях закарпатських істориків І. Гранчака та Д. Данилюка.

В історико-педагогічному вимірі питання становлення, розвитку й діяльності закладів інтернатного типу в Україні вивчали В. Виноградова-Бондаренко (виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ ст.), Л. Гребінь (організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України в 20-ті – середині 30-х рр. ХХ ст.), В. Золотоверх (становлення й розвиток дошкільних закладів для дітей із психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України кінця ХІХ – початку ХХ ст.), О. Паращевіна (роль системи народної освіти в подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. в Україні), І. Плугатор (теорія та практика опіки дітей і молоді в Україні (1945–1990 рр.)), В. Покась (становлення та розвиток інтернатних

закладів освіти в Україні 1917–2000 рр.), Л. Рябіна (соціально-виховна діяльність шкіл-інтернатів першої половини ХХ ст.), Т. Янченко (проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) та інші автори.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед закарпатських науковців питання організації життєдіяльності інтернатних закладів вивчалося Б. Качуром, А. Машкаринець-Бутко, П. Стрічком, М. Талапканичем, В. Химинцем. Водночас варто зазначити, що їхні дослідження переважно інтерпретують розвиток закладів інтернатного типу періоду після 1945 р., коли Закарпаття ввійшло до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

У нашому ж дослідженні ми робимо спробу на основі аналізу соціально-економічних, політичних і культурно-освітніх аспектів, які мали місце в Закарпатті в перші два десятиліття ХХ ст., виділити ті соціально-педагогічні умови, які, на нашу думку, стали чинниками становлення й розвитку системи закладів соціальної опіки над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також закладів інтернатного типу для дітей, що мали вади фізичного та/або розумового розвитку й потребували спеціального догляду та спеціальних умов навчання й виховання, у Закарпатті 1900–1919 рр.

Мета статті – визначити соціально-педагогічні основи становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в 1900–1919 рр.

Виклад основного матеріалу. З метою досягнення поставленої нами мети дослідження вважаємо за доцільне визначити сутність поняття «соціально-педагогічні основи», що дасть нам змогу чітко виокремити як соціальні, так і педагогічні умови, які сприяли становленню й розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті періоду його входження до Австро-Угорської імперії в 1900–1919 рр.

Отже, найперше наше завдання полягає в з'ясуванні змісту поняття «основа». Його синонімами є слова «фундамент», «база», «засади», «підстави», «підвалини» тощо. В академічному тлумачному словнику української мови подані такі значення цього слова: «те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується; головні засади, підвалини чого-небудь; джерело, база виникнення, розвитку чого-небудь; головна умова, запорука чого-небудь» [4]. У «Філософському енциклопедичному словнику» поняття «основа» трактується як достатня умова для чого-небудь (буття, пізнання, думки, діяльності). Наприклад, основи матеріальних явищ – це їх причини, основи вчинків – їх мотиви, основи суджень – інші судження або досвід [7]. Як бачимо, одне з трактувань поняття «основа» полягає в розумінні його як

умови, тобто «того, від чого залежить щось інше (що зумовлюється); істотного компонента комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), з наявності якого за необхідності постає існування цього явища». Найчастіше умови розглядаються як щось зовнішнє для явища, на відміну від більш широкого поняття «причини», що включає як зовнішні, так і внутрішні фактори [7].

Предметом нашого дослідження є соціально-педагогічні основи виникнення й становлення закладів інтернатного типу в Закарпатті. Отже, потребують уточнення поняття «соціальні основи/умови», «педагогічні основи/умови». В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка тлумачення понять «соціальні основи/умови», «педагогічні основи/умови» відсутні [1]. З огляду на зазначене під *соціальними основами/умовами* становлення й розвитку закладів інтернатного типу варто розуміти зовнішні чинники, зумовлені рівнем соціально-економічного розвитку суспільства в певний історичний період, демографічними, етнічними, культурологічними показниками його розвитку, рівнем розвитку соціальних інститутів, державною політикою, дотриманням прав і свобод громадян конкретної держави, що визначають соціальну необхідність виникнення закладів інтернатного типу. *Педагогічними основами/умовами* становлення й розвитку закладів інтернатного типу вважають зовнішні чинники, зумовлені рівнем розвитку педагогічної теорії та практики, поширенням освіти й шкільництва, нормативно-правовим забезпеченням закладів соціальної опіки та піклування над дітьми, наявністю педагогічних кадрів, здатних забезпечувати всебічний і гармонійний розвиток дітей, які перебувають у закладах інтернатного типу, тощо.

Таким чином, соціально-педагогічні основи становлення й розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в 1900–1919 рр. ми розуміємо як сукупність зовнішніх соціальних (рівень соціально-економічного розвитку суспільства в певний історичний період, демографічні, етнічні, культурологічні показники його розвитку, рівень розвитку соціальних інститутів, державна політика, дотримання прав і свобод громадян конкретної держави) та педагогічних (рівень розвитку педагогічної теорії й практики, поширення освіти та шкільництва, нормативно-правове забезпечення закладів соціальної опіки й піклування над дітьми, наявність педагогічних кадрів) умов, які привели до змін освітнього простору Закарпатського регіону залежно від привнесеної соціальної й освітньої політики державою-домінантом, до складу якої входило Закарпаття в першій половині ХХ ст. Під процесом становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті періоду першої половини ХХ ст. ми розуміємо наслідково-залежні перетворення в їх організації, управлінні,

структурі, змісті діяльності, що детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону.

Варто зазначити, що перша половина ХХ ст. для сучасного Закарпаття характеризується його територіальною приналежністю до складу трьох державних утворень – Австро-Угорщини (до 1919 р.), Чехословаччини (1919–1938 рр.) та Угорщини (1939–1944 рр.), кожне з яких характеризувалося особливостями соціально-економічного, суспільно-політичного й культурно-освітнього життя. Незважаючи на те, що характерність політичних систем зазначених державних утворень була неоднозначною, відповідно, різними були й методи формування органів державної та місцевої влади, у структурі суспільно-політичної діяльності кожної держави особливе місце відводилося здійсненню обов'язкової державної політики щодо вирішення питання соціальної підтримки, навчання й виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей із вадами фізичного та психічного характеру.

Проаналізувавши дописи історичних джерел досліджуваного періоду та систематизувавши певну кількість архівних матеріалів щодо регламентування діяльності закладів інтернатного типу в Закарпатті на початку ХХ ст., можемо зазначити, що хронологічно першою в розробленні законодавства щодо заснування, становлення й розвитку інтернатних закладів на території Закарпаття була влада Австро-Угорщини. У 1867 р. Угорщина домоглася рівних прав з Австрією, була створена Австро-Угорська монархія [2, с. 292], що привело до низки перетворень, серед яких – офіційне оголошення національної рівності в закладах державного значення, судах, школах тощо. Водночас початок ХХ ст. не приніс особливого покращення жителю Закарпаття. Адже, незважаючи на зростання реформ у сфері аграрної й лісової промисловості, наявність певних позитивних змін у розвитку інфраструктури в містах і містечках, на відміну від сільської місцевості, особливо віддалених і гірських сіл, закарпатські землі належали до аграрно-сировинного «продукту» австрійського та угорського капіталу, що не давало можливості для прогресу економічної сфери, стабільності в забезпеченні роботою населення міст і сіл. Така гостра економічна занедбаність наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зумовила масову еміграцію населення до інших країн. А. Олашин зазначає: «Більшість емігрантів склали малоземельні селяни, ремісники, лісоруби. Таким чином, у 1899–1913 рр. із території Закарпаття емігрували понад 120 тисяч жителів. З 1870 р. до 1920 р. чисельність закарпатців-емігрантів складала 420 тисяч людей» [3, с. 86]. З початком Першої світової війни становище жителів краю сильно погіршилося. Адже в перші дні проходження воєнних операцій економіка краю значно занепала, народ Закарпаття

накрила хвиля різних епідемій, доросле чоловіче населення проходило невідхильну масштабну мобілізацію. Залишені без догляду та будь-якої батьківської підтримки діти змушені були самотійно дбати про домашнє господарство або, що найгірше, вдаватися до жебракування, покинувши власні домівки.

Отже, за час перебування Закарпаття під впливом Австро-Угорської влади відбулося чимало змін і соціально-політичних переворотів, які стали детермінантами необхідності створення закладів інтернатного типу, зокрема: зниження життєвого рівня в сільській місцевості, а також у гірських районах унаслідок обезземелення селян; збільшення міграційних процесів (урбанізація, міграція вглиб Австро-Угорської імперії, еміграція до інших континентів); збільшення кількості соціальних сиріт через вплив міграції населення й бідності; збільшення кількості дітей, які потребували спеціального догляду, у зв'язку з певним захворюванням; збільшення кількості дітей-сиріт унаслідок загибелі батьків під час подій Першої світової війни.

Відтак угорський уряд ще на початку ХХ ст. розпочав роботу над розробленням нормативно-правової бази, яка регламентувала діяльність щодо заснування, розвитку й становлення закладів інтернатного типу. У цьому напрямі визначальними стали два основні закони – Закон VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.) [6] та Закон XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901 р.) [7]. Закон VIII «Про державні дитячі притулки», прийнятий у 1901 р., складається з 8 параграфів. У § 1 зазначено, що для дітей, позбавлених батьківської опіки, та дітей віком до 7 років необхідно створити державні центри з догляду за дитиною (дитячі притулки) [6]. Також законом у § 2 передбачалося, що в державних дитячих притулках можуть перебувати лише діти хворі, слабозрозвинені, а також такі, які потребують особливого догляду й медичного обслуговування, інші ж влаштовуються поза такими закладами [6]. Дія Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» поширювалася на захист прав дітей, старших 7 років, які не можуть бути поміщені до муніципальних чи приватних дитячих притулків або до інших благодійних установ та організацій, тому до 15 років залишаються перебувати в державних дитячих будинках. Отже, згідно з § 1 Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» після досягнення 7-річного віку діти, які офіційно вважаються покинутими, також можуть бути допущені до державних закладів догляду за дитиною до досягнення 15 років [7]. Відповідно до § 2 цього акта діти віком від 7 до 15 років – вихованці державних дитячих будинків – можуть проживати в дитя-

чих будинках або в надійних опікунів, насамперед фермерів і ремісників. Державні дитячі будинки зобов'язані забезпечити для обдарованих вихованців (з метою їх подальшого розвитку) навчання в різних державних навчальних закладах на повному державному утриманні [7]. Витрати на догляд (утримання, виховання й навчання) дітей віком від 7 до 15 років, які перебувають у державних дитячих притулках, здійснюються муніципальними органами.

Прийняття Закону VIII «Про державні дитячі притулки» та Закону XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» стало відправною точкою у сфері створення закладів інтернатного типу, забезпечення та здійснення соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які потребували спеціальних умов освіти й виховання, у Закарпатті початку ХХ ст.

Висновки. Узагальнення отриманих результатів наукового дослідження дає змогу інтерпретувати поняття соціально-педагогічних основ становлення й розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті періоду початку ХХ ст. як сукупності зовнішніх соціальних і педагогічних чинників, які привели до змін освітнього простору Закарпатського регіону залежно від привнесеної державою-домінантом, до складу якої входило Закарпаття, соціальної та освітньої політики. Таке визначення може слугувати для здійснення багатостороннього ретроспективно-оцінювального аналізу педагогіч-

них явищ, зосереджувати увагу на їх процесуальних і змістових характеристиках.

Перспективними напрямками подальших досліджень є виявлення особливостей організації роботи залежно від специфіки закладу інтернатного типу, вивчення змісту виховної та навчальної роботи в них, а також особливостей організації співпраці з родинами, громадськими організаціями тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
2. Гранчак І., Данилюк Д., Балагурі Е. та ін. Нариси історії Закарпаття: в 3 т. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. Т. 1: 3 найдавніших часів до 1918 року. 436 с.
3. Олашин А. Історія Закарпаття. Мукачево, 1992. 212 с.
4. Словник української мови: академічний тлумачний словник: в 11 т. / за ред. І. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>.
5. Философский энциклопедический словарь / ред.: Л. Ильичёв, П. Федосеев, С. Ковалёв, В. Панов. М.: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
6. 1901. évi VIII. Törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről. URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=68221901>.
7. 1901. évi XXI. Törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról. URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6835>.